

Марта Бјелетић, Јасна Влајић-Поповић, Александар Лома
НИВОИ ЕТИМОЛОШКЕ АНАЛИЗЕ И СЕГМЕНТАЦИЈА
ОДРЕДНИЦЕ У ЕРСЈ

Прештампано из
Зборника Мајице српске
за филологију и лингвистику
XL/1/1997

НИВОИ ЕТИМОЛОШКЕ АНАЛИЗЕ И СЕГМЕНТАЦИЈА ОДРЕДНИЦЕ У ЕРСЈ

МАРТА БЈЕЛЕТИЋ, ЈАСНА ВЛАЈИЋ-ПОПОВИЋ, АЛЕКСАНДАР ЛОМА

УДК 808.61/62-314

0. Етимолошки речник српскохрватског језика (у даљем тексту: ЕРСЈ) који се ради при Институту за српски језик САНУ није прво дело ове врсте. Већ више од четврт столећа научној јавности стоји на располагању *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* Петра Скока, монументално дело словенске етимолошке лексикографије. Вредности овога речника и заслуге његовог творца добро су познате. Међутим, са гледишта савременог степена развоја словенске етимологије и лексикографије Скоков речник има и озбиљне недостатке који су највећим делом условљени временом његовог настанка, од којег нас дели преко пола века. Пре свега, Скоков обухват српскохрватског језичког блага далеко је од потпуности, већ и стога што је у међувремену објављена маса нове лексичке грађе, првенствено дијалекатске. Поред тога, имајући у виду интензиван развој словенске етимологије последњих деценија, природно је да се у појединим случајевима Скоков метод и његови резултати показују застарелима. Овде нам је циљ да методолошки приступ усвојен од стране ауторског колектива¹ осветлимо из неколико различитих углова: лингвистичког, епистемолошког и комуникативног и да предочимо како се он огледа у структури одредница ЕРСЈ².

1. ЕРСЈ има за предмет **српскохрватски језик** као један историјски јасно дефинисан јужнословенски идиом. Аутори ЕРСЈ полазе од теоријски утемељеног сазанања да је, упркос својој варијантности, језик којим говоре Срби и Хрвати један и јединствен и да се он утолико више читује као такав што се дубље силази у језичку прошлост, а то је управо усмерене етимолошког речника. Алтернативан приступ, који би подразумевао разграничавање српскохрватске лексике по националном или верском начелу, суочио би се са великим, практично непремостивим тешкоћама. Стога у наслову речника стоји сложени назив језика „српскохрватски”, који је, уосталом, устаљен и признат у светској лингвистици.

1.1. У складу са таквим полазиштем јесу **ширина и дубина захвата** ЕРСЈ. Поред основног сх. лексичког фонда, захвата се у доступну дијалекатску грађу из свих српскохрватских наречја. Тежиште је на штокав-

¹ Поред троје потписника овога прилога, тај колектив чине Павле Ивић као руководилац пројекта, Биљана Сикимић и Снежана Петровић.

² Основну информацију о замисли ЕРСЈ пружа Пробна свеска како својим Уводом, тако и одредницама које су у њу ушле.

ском дијалекту, који представља основицу књижевног језика, али се при ексцерпцији дијалекатске лексике узимају у обзир и чакавски и кајкавски. Посебне одреднице посвећују се чакавским и кајкавским речима само ако оне немају штокавских еквивалената. Тако је нпр. у Пробној свесци ЕРСЈ посебно обрађен искључиво кајкавски прилог *замуж* „(бити) у брак(у)”, а за наслов одреднице узет је придев *дули* „недозрео” који се у том, простом облику, јавља само у чакавском. Основно мерило за ексцерпцију дијалекатских речи — регионализма јесте њихов шири интерес за етимолошку науку. За етимологију су пре свега занимљиви архаизми, лексички реликти који се чувају само на једном ограниченом подручју, као што су старе словенске речи *оскриј* „гвожђе за оштрење воденичног камена, чекић” у Црној Гори, *мелица* „направа за млаћење конопље, трлица” у источној Србији, *девка* „девојка, невеста” из сх. говора у Румунији, *несћера* „сестрина кћи” само у далматинским Пољцима, *јандруја* — речни и морски ихтионим на северозападу сх. језичке територије. Подједнако су незаобилазне оне речи страног порекла које су рано ушле у сх. језик, као нпр. старобалкански остатак *бијар* „сига, седра” или латинизам *-цибрији* „бистрити” (Црна Гора, источна Србија), што не значи да на страницама ЕРСЈ своје место не налазе и неке релативно рецентне позајмљенице, као нпр. турцизам *кариабурма* „врста кљешта” или германизам *френиј* „тубина”, обе интересантне због својих неспецифичних ареала (прва реч ограничена је на Србију, без потврде другде на Балкану, а друга је поред хрв. Загорја потврђена још у централној и југоисточној Србији). Дијалектизми словенског или страног порекла који се могу објаснити у ужем ареалном контексту и на плићој хронолошкој равни, затим сва лексика која спада у речнике страних речи и терминологије појединих струка, а такође околности, провидни неологизми и сл. остају изван оквира ЕРСЈ. У складу са оваквим хоризонталним ограничењем захвата јесте и његова дубина: обухватају се и застареле речи, без континуанти у живом језику, под условом да имају народни карактер, док се, осим у ретким изузетцима, не узимају у обзир оне речи које су настале или ушле у српскохрватски након Вукове реформе и кодификације модерног књижевног језика.

2. Одредница једног етимолошког речника може бити профилисана по једном од два основна принципа: **гнездовном** или **лексемном**. За разлику од Скоковог речника, у којем је примењен принцип сврставања свих коренски сродних лексема под једну одредницу, у ЕРСЈ посебне одреднице бивају посвећене свим оним речима које у лексици сх. језика имају самосталан положај, дакле и таквима, које су изведене од неке друге сх. речи, али су се од ње обликом довољно одвојиле и/или значењем осамосталиле. На пример, гнездо придева *вешах* „стар” у сх. језику чине именица *вешац* „стара ствар”, глаголи *вешајти* „старити” и *вешнути* „венути”. Гледано са индоевропске равни, све остале речи су деривати придева; на прасловенској равни и именица и глаголи су његови директни деривати, али на равни српскохрватског језика то су засебне лексеме, те се тако и обрађују. При стриктној примени гнездовног принципа придев *дули* био би сврстан под примарни глагол *дуити*, од кога је изведен као

партицип; међутим, у ЕРСЈ ове две речи су обрађене као посебне одреднице, на основу процене да је дериват формално и семантички осамостален у језичкој свести и пракси; на њихову повезаност указује се тек у етимолошком коментару, где се успоставља и њихова деривацијска хијерархија. Одступања од овог „лексемног” принципа у корист „гнездног” чине се из потреба прегледности, у два основна случаја. Прво ограничење је да творбено и семантички прозирни деривати, макар били и веома стари, нису предмет посебног разматрања, него се наводе и по потреби тумаче, сасвим лапидарно, под речима из којих се изводе: префигирани глаголи *уљудити* и *ољудити* под простим *људити* „сређивати”, изведени придев *дулован* „буђав” под простим *дули*, сложени придев *сйародреван* под простим *древан*, придеви *шайињи*, *шайински* под именицом *шай* „лопов”, *рукавица* под *рукав* (иако је и изведеница на *-ица* прасловенска), аугментативи *вешацшина*, *ведацина*, *вешуцина* под *вешац*, презиме *Неиний* и топоним *Неибина* < *Неинина* под личним именом *Неина*, и то сасвим селективно (нпр. глагол са префиксом може бити наслов одреднице само тамо где простог облика нема, или где је веза с њим услед фонетског и морфолошког развоја или значењског помака сасвим затамњена, нпр. *барити* : *вариити*). Такође ради прегледније организације речника, покаткад се за наслов одреднице узима реконструисан, а не (један од) потврђених облика. На пример, реконструисан се глагол *-цибриити* без префикса на основу префигираног *исцибриити*³ и (девербалне) изведенице *цибрина* „ведрина”; глагол **йрейи* на основу префигираног партиципа *исйрел* „сасушен, спарушен” и изведенице *йрелав* „ужегао”; придев **йуи* „снажан” на основу сложеног фитонима *девейойуи* „линџура” и антропонима *Тујомир*, *Тујорад*.

3. Као што је у уводу већ речено (0.), израду етимолошког речника и његово коришћење овде разматрамо са **три аспекта**, од којих је први чисто лингвистички и непосредно везан за језичку материју која је предмет обраде и проучавања; други би се могао означити у најширем смислу речи као епистемолошки и односи се на квалитет знања која речник пружа; под трећим, који смо условно назвали комуникативним, подразумевамо употребљивост речника са тачке гледишта различитих корисника.

3.1. Етимологија се да замислити као кретање по **разним језичким равнима** ситуираним по хоризонтали и по вертикали, тј. синхронно и дијахронно. Са те тачке гледишта, етимолошки метод огледао би се у доступности прелажења са једне равни на другу у трагању за етимологијом конкретне речи, било да се ради о разним језицима или о разним хронолошким фазама једног језика. Нпр. етимологизација сх. речи *дажд* почиње на синхроној равни, навођењем њених облика потврђених у разним дијалектима, затим се спушта у прошлост сх. језика историјским поменом: стсрп. *дъждь*, шири се према осталим словенским језицима, а онда иде све дубље напуштајући историјску раван, ка реконструкцији прасловенског облика заснованој на компарацији његових реално посведочених

³ Облик са *ис-* могао би чак бити примаран, ако је латински предлог био префигиран.

континуанти: **dǣdǣ*, да би се зауставила на још већој, праиндоевропској дубини, кроз хипотетичну анализу: **dus-djus* „лоше небо”.

3.2. Етимологија је огранак компаративно-историјске лингвистике, чијим се двоструким одређењем већ изражава њена епистемолошка комплексност. Етимологија је истовремено историјска и праисторијска дисциплина и у оквиру лингвистике представља спој различитих методолошких приступа сличан ономе који се примењује у историографској обради епоха за које се непосредни подаци релативно оскудних писаних извора комбинују са реконструкцијом на основу археолошког материјала. Историјат речи, који чине њене хронолошки и ареално одређене потврде и није предмет етимолошког речника у ужем смислу⁴, али је неопходно полазиште за етимолога, док је исход етимологизирања по правилу мање или више хипотетична реконструкција до које се долази другачијим, поредбеним методом. Лексеме које су предмет засебне етимолошке анализе у ЕРСЈ најчешће налазе свој етимон на плану дубљем и ширем од самог сх. језика и његове писане историје: у доисторијској (предписменој) прошлости самог сх. језика или у другим језицима. Са напуштањем историјске равни и једнојезичког оквира мења се и епистемолошки ниво. Са филолошке обраде прелази се на лингвистичку, која се састоји у компарацији — поређењу са лексичким материјалом других језика. Резултат компарације може бити реално посведочен етимон (нпр. реч другог језика из које се изводи сх. позајмљеница), или реконструкт изведен из реално посведочених облика (код псл. речи). За позајмљенице *скара* „роштиљ” непосредно, а за *шкар* „бродоградилиште” посредно, етимологизација се завршава на потврђеном грчком предлошку *ἑσχάρα*, чије даље порекло више није предмет ЕРСЈ. Са друге стране, етимолошка анализа речи *вра(x)* „гумно” полази од синхроних и дијахроних паралела у другим словенским језицима: псл. *врахъ*, рус. *ворох* итд., да би на основу њих дошла до реконструкције на псл. равни **vorxъ* и констатације о вези те именице са глаголом **verxti*, **vrъxъ*. Без обзира на поузданост такве реконструкције у овом и другим конкретним случајевима, треба имати на уму да се њоме напушта полазна раван позитивних језичких факата и силази у домен хипотетичног.

3.3. Са аспекта своје намене, етимолошки речник треба да води рачуна о различитим профилима својих корисника и да информацију коју пружа по могућству распореди на најмање две основне комуникацијске равни. Лаици ће тражити само сумаран податак о пореклу дате речи, док ће стручњаке занимати и пут којим се до тога решења дошло, односно стање проблема код речи без решене етимологије. Нпр. за речи *древан* или *џросо* радозналост обичног читаоца могла би се задовољити сазнањем да оне постоје и у другим словенским језицима и да вуку порекло још из прасловенског доба, док специјалисту занима проблем њихове изворне структуре и значења, у конкретним случајевима разлог због кога

⁴ За сада не постоји задовољавајући историјски речник сх. језика. Речници Југославенске академије и Даничићев ни приближно не исцрпљују историјску грађу.

се *древан* повезује са речју *дрво*, или творбена структура фитонима *џросо* сагледана на дубљем, индоевропском плану. Стога је одредница ЕРСЈ сегментирана тако да омогућава селективно читање: читалац који нема специјалистички интерес може се зауставити на њеном другом сегменту, не улазећи у садржину трећег дела.

4. Унутрашња сегментација одреднице ЕРСЈ конципирана је тако да постепено прати промене хоризонталне и вертикалне перспективе, односно смењивање равни на којима се врши етимолошка анализа, како језичких, тако и оних других. Формално гледано, одредница ЕРСЈ састоји се из три дела: у првом се дају облици речи, у другом се кратко изриче етимолошки суд, а трећи је резервисан за етимолошку дискусију.

4.1. Полазиште сваком етимолошком речнику чини једна одређена језичка равна: у нашем случају то је српскохрватски као један од словенских језика. Први део одреднице у ЕРСЈ остаје на тој полазној равни, која је по хоризонтали сегментирана дијалекатским подручјима, а по вертикали омеђена писаном историјом језика. На том унутарјезичком плану наводе се одмах иза наслова одреднице⁵ савремени облици речи, укључујући оне њене деривате који су остварени продуктивним творбеним поступцима, тако да не изискују посебан коментар; на крају долазе (одабрани) историјски помени⁶. Тиме што се на исту поредбену равна стављају различите фонетске и морфолошке реализације насловне лексеме у разним дијалектима и временима, и што јој се прикључује изванредан број њених прозирних деривата, већ у првом делу одреднице врши се елементарна етимологизација. На пример, први део одреднице *вешах* заснива се на имплицитној констатацији да разне сх. дијалекатске варијанте овог придева као *веш*, *вешд*, *вешд*, *вед*, *вешак*, *фешак*, *вешаи* потичу од истог изворног облика, практично једнаког ономе у којем је придев потврђен у старосрпском језику (*вешъхъ*); у истом делу исте одреднице сврстава се уз придев *веш* и његов деноминал *вешае*, што опет имплицира етимолошки суд о пореклу тог глагола. Та елементарна етимологизација пружа основ за утврђивање изворног лика и значења речи на полазној равни, дакле унутар српскохрватског језика, и представља нужну предрађњу за даље кораке, који следе у другом делу одреднице; она је прећутна, а експлицира се и образлаже тек у трећем делу.

4.2. Ако се први део може назвати интерним — пошто остаје на унутарјезичком плану — други део одреднице је екстерно усмерен, како по хоризонтали: ка другим сродним или ареално блиским језицима, тако и по вертикали: ка прошлости дубљој од почетака писане историје ети-

⁵ За наслов одреднице узима се књижевни облик, уколико постоји, а ако је реч забележена само у дијалектима, предност се даје штокавским говорима као најближима књижевном језику (нпр. кајк. *деж* „киша” ставља се под шток. дијал. *дажд*, чак. *јарина* „јагњећа вуна” под шток. *јарина* „исто”).

⁶ Једино у случају лексема из тајних језика при навођењу материјала у првом делу одреднице излази се ван оквира сх. језика и дају се примери из других (пре свега, балканских) језика, имајући у виду јединство социолекта чија распрострањеност прелази стандардне језичке границе.

мологизираног језика. Код речи словенског порекла, које чине основни лексички фонд, ради се о преласку не само на нижу хронолошку, него и на другу епистемолошку раван: резултат хоризонталне компарације — налажења и предочавања пандана етимологизированој лексеми у другим словенским језицима — представља у вертикалној перспективи реконструкција њиховог заједничког праоблика на равни непосредног, дакле праисторијског идиома који називамо прајезиком, у конкретном случају прасловенског језика: стсл. *вѣтъхъ*, буг. *вѣтъх*, чеш. *vetchy*, пољ. *wiotchy*, рус. *вѣтхий* < псл. **vętxъ* или стсл. *дъждь*, буг. *дъжд*, мак. *дожд*, слн. *dež*, *dešč*, стчеш. *dešč*, чеш. *dešt'*, слч. *dažd'*, глуж., длуж. *dešč*, пољ. *deszcz*, рус. *дождь* итд. < псл. **dъžd'ь*. Код позајмљеница поступак је нешто другачији: извођење сх. речи из њеног страног предлошка претходи навођењу евентуалних паралела из других језика у које је иста реч позајмљена; при том се имају у виду како књижевни, тако и дијалекатски облици у изворном језику. Нпр. сх. *бусија* заједно са слн. *busija* изводи се из тур. старијег облика *busu*, *busi* поред савременог књижевног *pusu*, *pusi* на који се своди буг. *нусия*, алб. *pusi*, арум. *pusie* и износи се претпоставка да сх. и слн. облик потиче из архаичнијих, западнорумелијских говора. Некада се прелазни облик мора реконструисати, као у случају сх. *ровиѿи* (такође мак., буг. *ровиѿи* / *рофиѿи*) < нгр. **ροφητός*, ун. нгр. дијал. *рофто́с* (Тракија) поред књиж. *ροφητός*. Сличан пут од постојећег преко историјски посведоченог ка хипотетичном прелази се и у тумачењу ранијих позајмљеница, код којих реконструисан прелазни облик готово увек чини карикну у идентификационом ланцу, као нпр. влат. **(ex)cibrare* < *(ex)cribrare* за *(ис)цибриѿи*.

4.3. Трећи део одреднице није дефинисан ни по језичком ни по епистемолошком, већ по комуникацијском критерију. Њиме се етимологизација преноси са општекорисничке на специјалистичку раван, уз могућност да се спусти по дијахроној оси, односно да се упусти у дубљу језичку реконструкцију, али и да се по потреби врати на оне равни које су већ биле фокусиране у претходна два сегмента одреднице. Минимални садржај етимолошког суда је двочлан: реч која се тумачи и облик — познат или претпостављен — из кога се она тумачи; у прва два дела одреднице ЕРСЈ тај суд бива амплификован само у оној мери која је неопходна да би се предочила заснованост налаза — уколико је он уопште позитиван, тј. ако се неко решење — или више њих — може понудити. Ту амплификацију најчешће чини указивање на синхрону и дијахрону посведоченост речи, варијабилност њених облика и распон њихових значења, тачне еквиваленте или приближне паралеле у генетски или ареално блиским језицима. Оваква презентација нужно оставља понешто недоречено и за стручњака, а не само за обичног читаоца, јер у том журном кретању ка етимологији речи кроз први и други део одреднице прелази са једне на другу језичку раван често изгледају скоковити и недовољно јасни. ЕРСЈ има амбицију да буде више од стандардног приручника, и стога оставља место научној дискусији, која се може састојати у детаљнијем образлагању усвојеног етимолошког суда — пре свега кроз прецизирање хронолошких међуфаза и синхроних међуодноса — затим у

његовом поткрепљивању одабраним аналогјама и продубљивању силаском на раван етимологизације старију од оне на којој се зауставља извођење у другом делу. За словенске речи то је рана прасловенска и/ли праиндоевропска; за позајмљенице: њихова даља провенијенција (нпр. неког латинизма из грчког, турцизма из персијског). При том су допуштене (али не и обавезне) и кратке опаске које се не тичу саме етимологије: прасродство стране речи која је извор позајмице са неком домаћом речи; присуство словенске речи као позајмљенице у несловенским језицима и сл. Осим дискусије која је у вези са изабраним решењем (алтернативним решењима) трећи део садржи, указивање на друга, за ауторски тим мање прихватљива или потпуно неприхватљива решења, с тим што се у редоследу и исцрпности навођења предност даје онима вероватнијим а најмање вероватна бивају наведена на крају, често без икакве експликације. На тај начин, док је структура прва два дела одреднице условљена лингвогеографском и хронолошком стратификацијом, основ за унутрашње уређење трећег дела представља ниво вероватноће. Не само да се сви алтернативни предлози у трећем делу нижу према својој већој или мањој прихватљивости, него и његово само постојање има свој најчешћи повод у недовољној очевидности етимологије која се заступа као сигурна или недовољној уверљивости оне која је изабрана као највероватнија.

4.3.1. У трећем делу, као што је речено, врши се евентуално **продубљивање етимологије** силаском на хронолошке равни ниже од оних на којима се стало у другом делу. Тако на пример, за разлику од речи *вейџах*, чије је ие. порекло неспорно и стога је наведено већ на крају другог дела одреднице, одмах иза псл. облика, у случају речи *оловина* „старинско пиће” други део се ограничава на словенске паралеле и завршава псл. реконструкцијом, да би се у трећем делу констатовало присуство исте речи у још неким ие. језицима и указало на дилему око њеног крајњег порекла (прасродство или позајмљеница из једног језика у другима). Речи *јајњед* „црна топола” и *јросо* у другом делу одреднице дефинишу се као општесловенске и прасловенске, што се поткрепљује облицима ових фитонима из других слов. језика, а у трећем делу се разматра њихова даља етимологија (при чему се постојећем извођењу оне прве од псл. **agne* „јагње” као алтернатива предлаже свођење на пие. спој лексема „ватра” и „палити” одражен у стинд. *agnidh-*, док се за другу такође претпоставља сложена структура потврђена у другим ие. језицима). Пошто је у другом делу констатована и паралелама илустрована псл. старина сх. глагола *лудийи* „доводити у ред” < псл. **xl'uditi*, у трећем делу се дотиче његово дубље порекло: однос псл. **xl'udъ* : **xl'uditi* : **vъxludъnъ* ставља се у контекст сличних псл. творбено-семантичких низова **ređъ* : **ređiti* : **vъređъnъ* и **ladъ* : **laditi* : **ladъnъ* и износи се претпоставка о крајњем ие. пореклу заједничког денталног елемента од корена **dheə-* у вербалним сложеницама. Код псл. дијалектизма *несџера* поставља се у трећем делу питање његове творбе, при чему се оставља дилема да ли *r*-основа **nepter-* (настала свакако аналогјом према другим родбинским терминима као **māter-* > псл. **mati*, *-ere*) представља заједничку словенско-индоиранску иновацију или се своди на паралелан развој у оба ие. огранка.

Етимолошка анализа хидронима *Обеда* почиње у другом делу усвајањем већ предложене везе са рус. дијал. *беда* „мочвара”, да би се у опширној дискусији у трећем делу предочила могућност псл. реконструкције као **ob-věda* у вези са **voda*, **vědro*.

4.3.2. Као што се види из наведених примера, продубљена анализа у трећем делу задире увелико у проблеме **творбе**. Праоблик реконструисан на крају другог дела одреднице може бити прокоментарисан са гледишта флексије, нпр. под *оловина* констатује се да је псл. **oľь* била *и*-основа. У појединачним случајевима творба се појашњава навођењем даљих веза и паралела. Тако се нпр. за образовање фитонима *чесмина* „*Quercus ilex*” од *чесати* упућује на изведеницу истим суфиксом од истог корена, само у другом превоју, *косма*; у другом делу одреднице претпостављена универбизација *лиџа сџена* (*скала*) > *лиџ*, ген. *лиџи* поткрепљује се творбеном паралелом *лиџ* f. „шира”, *виџ* f. „сплет”. У трећем делу може се дискутовати и порекло читавих творбених категорија, уп. коментар поводом раздвајања *јарина*¹ и *јарина*² о различитом пореклу псл. суфикса *-ina* у светлу балтских паралела и акцентолошког налаза, или s.v. *миџи* опаску о ие. придевском суфиксу **-eios* као извору псл. посесива на **-ьјь* од зоонима. Констатација у другом делу да је глагол *чалабрицџи* сложен од *брицџи*, *брицџи* са експресивним префиксом *чала-* повлачи у трећем делу сажето излагање о овом творбеном типу уз навођење других примера. Такође се у неким случајевима рачуна са могућношћу да су поједине речи које се на познопсл. равни схватају као суфиксалне изведенице по свом крајњем пореклу заправо сложенице, нпр. горепоменути фитоними *јаџед*, *џосо* или **rǫkavъ* > *рукав* (ранопсл. **rǫko-ovъ*, са основом глагола **ob-u-ti* у другом делу, а не са иначе слабо потврђеним суфиксом **-avъ*). При објашњавању фонетско-морфолошких особености појединих речи некад се прибегава и претпоставци о контаминацији. Тако се реч *оскриј* с обзиром на несагласност својих облика у разним сл. језицима у другом делу одреднице на псл. равни реконструише у два алтернативна вида, да би се у трећем делу облик на *-рътъ* уместо *-ърдъ* објаснио укрштањем изворне формације са глаголом **крџи*. У случајевима глагола *џсвакџи*, *џсваџем* или *лијџи*, *лијем* у трећем делу одреднице коментарише се однос презентске према инфинитивној основи као резултат познијих аналогича и укрштања.

4.3.3. Уз творбу, додатно се у трећем делу коментарише и **семантика**, где год семантички односи нису прозирни и праволинијски. Томе може допринети прецизнија анализа значења саме етимологизираних речи; тако се нпр. предложена етимолошка веза *неџе* са *ноџа* аргументује навођењем потврда речи из којих излази да су негве првобитно биле окуви за ноге. Често се као потпора претпостављеног изворног значења наводе семантичке паралеле и аналогиче, нпр. семантика придева *луки* „крив” реликтно потврђеног у топонимији поткрепљује се примерима за топонимастичку употребу придева *лукав* такође у значењу **”крив”*; за ихтионим *јандруја* предлаже се псл. реконструкција **rǫdroga*, уз претпоставку дисимилације првобитног лика, при чему је основни аргумент не само се-

мантички аналоган, већ и етимолошки сродан балтски назив исте рибе, лет. *rauda* „црвена” (и сл.).

4.3.4. Специјалистичко коришћење етимолошког речника претпоставља елементарно познавање закона историјске **фонетике** датог језика одн. језичке породице; свака експликација регуларних гласовних односа упоређених облика и извођења из њих реконструкта била би за стручњака излишна, а за нестручњака недовољна. У трећем делу се ипак чине осврти на поједине специфичне проблеме из тог домена, било да се ради о ограничењу дејства општих гласовних законитости посебнима (нпр. дисимилација у претходном примеру, контаминација, алоглотски утицај и сл.), било о указивању на мање познате дијалекатске појаве. Тако се упоређени јсл. облици глагола *лайти* детаљно дискутују са гледишта дијалекатске фонетике, а облик *Овчаја*, наведен у првом делу одреднице *очаја* без коментара, објашњава се у трећем делу, пошто је већ предложена реконструкција **об(ъ)џага*, дијалекатском променом *ич > вч > ч*. Однос сх. *јардовина* (у тајном језику) „сланина” према његовом несумњивом извору рум. *lard* „исто” појашњава се у трећем делу одреднице упућивањем на румунску дијал. промену *l > i*.

4.3.5. ЕРСЈ треба да да свој допринос историјској дијалектологији кроз прецизније утврђивање **ареала** појединих лексема на српскохрватском, јужнословенском (балканском) и општесловенском плану. Коментари у вези са тиме дају се такође у трећем делу одреднице. Они се могу тицати односа архаизам : иновација (нпр. *дажд* : *киша*, *штай* : *лојов*), затим трагова некадашње шире распрострањености дате речи у историјским изворима и топонимији (тако се нпр. кајкавска реч *вежа* прослеђује на штокавском терену преко топонима и оронима *Вежшица*, *Вежшиште*, *Вежањ*). Код специфичних ареала упућује се на друге лексеме са сличном распрострањеношћу, тако нпр. за *звоно* „комад рибе” на *косма* „коса” и обратно, уз коментар да обе речи спадају у македонскоцрногорске изоглосе; код *боблија* „гомила, хумка” и *широка* „сточна болест” констатује се њихов карактер познопрасловенских српскохрватско-лужичких изолекси. Коментарише се и ареал позајмљеница (*френић*, *карџабурма*, в. горе 1.1.). Код *чукундеда* / *шукундеда* ареална дистрибуција облика са *ш-* и *ч-* доводи се у везу са две алтернативне могућности етимолошког тумачења.

4.3.6. Осим допунске дискусије која се непосредно тиче прихваћеног етимолошког решења (или етимолошких решења, ако се проблем поставља као алтернатива), у трећем делу се могу наћи и неке **узгредне напомене**, тј. подаци који немају посебног интереса за саму етимологију речи, али могу бити занимљиви за корисника. Код позајмљеница је то указивање на њихово крајње порекло, нпр. да је рум. реч *scovardă* од које је сх. дијал. *сковерац* „палачинка” сама словенског порекла. Може се констатовати присуство других позајмљеница из истог језика у истој семантичкој сфери (под мабаризмом *фок* „канал” указује се на *риш*, *аниша*, *аиш*), као и присуство словенске речи као позајмљенице у несловенским језицима (код *врах* се напомиње да је реч из јсл. ушла у албански и румунски).

4.3.7. Уколико за то није било повода у претходном тексту, на самом крају трећег дела одреднице долази **упућивање на друге одреднице** под којима се дата реч помиње. На тај начин се уз очување лексемног принципа ипак испод површинске равни речника успостављају не само поједина етимолошка гнезда која чине сродне речи, него и тематска (проблематска) гнезда чији се чланови могу показати као несродни, али их је из овог или оног разлога потребно дискутовати заједно, односно при обради једнога имати у виду и други (друге). Тако одреднице *Лаоле*, *лајолац* „звечак у звона” и *кракорити* „кокодакати” допуњавају једна другу као сх. рефлекси једне у крајњој линији исте ономотопеје. Други је случај узвика *јела*, *дела* и *ела*, који при свој својој сазвучности и функционално-семантичкој блискости имају различите етимологије.

4.3.8. Тамо где етимологија речи није општеприхваћена и једнозначна, усвојени етимолошки суд балансира се навођењем **алтернативних тумачења** грађаних по степену вероватноће. Каткада етимологија предложена од ауторског колектива побија до сада важеће тумачење. Тако се нпр. за *неће* и *бајбак* дају у другом делу одреднице словенске етимологије, а у трећем следи осврт на раније алоглотске интерпретације (из мађарског, односно турског). Код речи око којих постоји богатија етимолошка дискусија, она се селективно резимира, нпр. за даљу етимологију псл. речи **zveno / *zvono* „комад рибе” > сх. дијал. *звоно* „исто”, износе се актуелне етимологије Варботове, Бориша и Холшера и истиче она прва као највероватнија, док се за раније и мање вероватне предлоге само упућује на литературу. Има, наравно, и таквих случајева када ауторски тим није у стању не само да се између више предложених определи за дефинитивно етимолошко решење, него ни да једноме од њих да предност као највероватнијем; тада се у другом делу констатује да је порекло речи нејасно, а у трећем се наводе различита тумачења (уп. *Влашићи*, *колиба*).

5. Тројна сегментација одреднице у ЕРСЈ није усвојена унапред као теоретски шаблон, већ се до ње дошло радом на етимологији конкретног, српскохрватског језика, са свим његовим генетским и ареалним особеностима. Припремајући Пробну свеску речника, ауторски тим ЕРСЈ израдио је преко две стотине огледних одредница изабраних тако да представљају што репрезентативнији узорак српскохрватске лексике са етимолошког гледишта. Полазећи од општих знања из области етимологије и историје језика, пре свега од принципа етимолошке лексикографије, током тог вишегодишњег заједничког посла стекло се одређено заједничко искуство. Упоредо са дискутовањем конкретних етимологија колектив је разматрао и начелне проблеме које оне покрећу; тако се постепено искристалисала општа концепција која је артикулисана у уводу Пробне свеске и илустрована са одабраних 135 одредница. Овај рад представља покушај да се та концепција јасније сагледа са разних аспеката етимолошке науке, у различитим перспективама и на различитим нивоима — **мултипланарно**. Он не промовише никакву револуционарну теорију, већ само експлицира неке ставове који су имплицитно већ усвојени у пракси етимолошке лексикографије, па и у концепцији ЕРСЈ. Треба имати у

виду да се ради о почетној фази једног далекосежног пројекта. Пробна свеска, као и овај на њој утемељен рад, иступају са једном концепцијом која никако не претендује на савршеност и непроменљивост, већ се, напротив, износи пред научну јавност у нади да ће кроз конструктивну дискусију бити преиспитана и у понечем свакако поправљена. Уосталом, искуство неких других савремених словенских етимолошких речника показује да концепција одреднице у самом речнику бива осетно унапређена у односу на ону предложену у пробној свесци.

Београд

M. Bjeletić, A. Loma, J. Vlajić-Popović

LEVELS OF ETYMOLOGICAL ANALYSIS AND SEGMENTATION OF THE LEMMA IN THE NEW ETYMOLOGICAL DICTIONARY OF SERBO-CROATIAN

Summary

The paper deals with the project of the new etymological dictionary of Serbo-Croatian, *Etimološki rečnik srpskohrvatskog jezika* (ERSJ) which is being carried out by a team associated with the Serbian Language Institute of the Serbian Academy of Sciences.

The term Serbo-Croatian (*srpskohrvatski*) in the title complies with the historical orientation of the dictionary and the fact that the language of the Serbs, Croats and other nations speaking it is originally the same, thus leaving aside present-day divisions based on different national feelings.

Apart from the basic lexicon, ERSJ comprises dialectal material from all Serbo-Croatian vernacular speeches, the point being on the Štokavian dialect, that of the literary language.

Dialectisms that can be interpreted in a narrow areal context and on a shallower chronological level, be they native or alloglotic in origin, the international lexicon as well as that of various terminologies and the like are not included in ERSJ.

The selection of entries combines both the „single-word” and the „word-nest” principles.

The tripartite segmentation of the lemma in ERSJ mirrors the procedure of etymological pursuit on various levels of language positioned horizontally and vertically, i. e. on synchronic and diachronic axes, as well as moving through different epistemological levels, from the historically recorded to the reconstructed one, thus departing from the level of positive linguistic facts and descending into the realm of the hypothetical.

Different levels of readers of the dictionary are taken into account too, the first two parts of the lemma aiming at a wider range of users while the third one is reserved for the specialists.

The first part of the lemma remains on the starting, Serbo-Croatian level; it includes the elementary etymologisation (comprising identification of different dialectal and historical forms of the head-word and subordination of its obvious derivatives).

The second part conceives the word in a broader perspective that is expanded laterally toward other convergently and divergently related idioms and downward to the prehistoric past of the language.

The third part is optional. Here the etymological opinion adopted in the second part is discussed and balanced by quoting alternative interpretations graded by degrees of probability.